

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

..... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

سوره حمد

مکان نزول

این سوره مبارکه که به عقیده بسیاری از مفسران و پژوهشگران علوم قرآنی اولین سوره ای است که به طور کامل بر قلب مطهر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نازل شده است.

مکی یا مدنی بودن سوره مبارکه حمد، مورد اختلاف است؛ بیشتر مفسران بر آنند که در مکه نازل شده است. برخی نیز آن را مدنی می دانند و بعضی نیز قائلند که خدای سبحان برای تشریف این سوره و تاءکید بر اهمیت آن، دوبار (یک بار در مکه و بار دیگر در مدینه) آن را فرو فرستاده است.

خدای سبحان در سوره مبارکه حجر به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می فرماید: و لقد اتیناک سبعا من المثانی و القرآن العظیم . با توجه به این که سوره مبارکه حجر از سوره های مکی است و مراد از (سبعا من المثانی) در آن، به شهادت روایات معصومین (علیهم السلام) سوره حمد است و از طرفی اعطای السبع المثانی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم با لفظ ماضی (اتیناک) بیان شده است، پس سوره حمد نیز مکی است و قبل از سوره حجر نازل شده است.

اختلاف درباره مکی یا مدنی بودن سوره حمد ثمره تفسیری ندارد؛ زیرا مشتمل بر آیه ای نیست که معنایش به اختلاف نزول، مختلف و متفاوت شود. [تسنیم جلد 1]

سوره فاتحه هفت آیه است، و سوره قسمتی از آیات قرآنی است که دارای نوعی اتصال و ارتباط بوده و بنام معینی خوانده شده باشد و وجه تسمیه آن بسوره ممکن است به یکی از جهات زیر باشد:

- 1- مأخوذ از سوره بمعنی حصار و دیوار اطراف شهر باشد و چنانچه سور بلد، شهر را از حوالی آن جدا مینماید، هر سوره قسمتی از آیات قرآن را از آیات دیگر مجزاً و بحدی محدود می کند.
- 2- از سوره بمعنی قطعه از چیزی، اخذ شده باشد چون هر سوره عبارت از قطعه از قرآن است در اینصورت همزه آن بواو قلب شده است.
- 3- از سوره بمعنی رفعت و منزلت و مرتبت گرفته شده باشد زیرا هر سوره از قرآن درجه و مرتبتی از آن است.

نامهای سوره

برای این سوره اسامی بسیاری ذکر شده که برخی از آنها را متذکر میشویم:

بعضی گفته اند باین سوره فاتحه الکتاب گفته شده زیرا اولین سوره بوده که بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نازل شده، ولی مشهور اینست که سوره علق اولین سوره بوده که نازل شده، یا برای اینکه در مصاحف اولین سوره ایست که نوشته شده. لکن آنچه بنظر نزدیکتر است اینست که خود پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم دستور این ترتیب را داده اند و یا اینکه در مراتب نزول اولیه که در مقدمه ذکر شد باین ترتیب بوده است.

- الحمد: بواسطه اینکه مشتمل بر آیه الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ است چنان که همه سوره های قرآن بنام یکی از کلماتی که در ضمن آیات سوره مذکور است نامیده شده.

- ام الکتاب: زیرا ام بمعنی اصل و مرجع هر چیزی است و چون این سوره مشتمل بر اصول مقاصد قرآن و رؤس مطالب آن است از این جهت آن را ام الکتاب نامیدند همین طور که مکه را ام القری و مغز را ام الرأس گویند.

- سبع المثانی: برای اینکه باتفاق همه مسلمین این سوره هفت آیه است.

(بنا بر مذهب امامیه و شافعیه که بسم الله را آیه مستقل و جزو سوره میدانند، صراط الذین انعمت علیهم تا و لا الضالین یک آیه محسوب میشود و بنا بر مذهب مالک و ابو حنیفه که بسم الله را جزو سوره نمیدانند، صراط الذین انعمت علیهم یک آیه و ما بعد آن آیه دیگر محسوب میگردد).

- و ثنائیش گفته اند برای اینکه دو مرتبه نازل شده یک دفعه در مکه و دفعه دیگر در مدینه و یا برای اینکه در نمازها دو بار خوانده میشود و یا برای اینکه کلمات مکرر در آن میباشد مانند «الله، رحمن، رحیم، ایاک، صراط، علیهم» و اسامی دیگری نیز برای این سوره ذکر کرده اند مانند الوافیة، الکافیة، الشافیة، الاساس، الصلاة، و ام القرآن . (أطیب البیان فی تفسیر القرآن)

قرآن کریم اسماء و صفات فراوانی دارد و سوره حمد نیز که ام القرآن و مشتمل بر عصاره معارف قرآنی است، به همین مناسبت دارای نامها و القاب بسیاری است. نامهای معروف این سوره عبارت است از: ام الكتاب، فاتحة الكتاب، السبع المثانی و حمد، و نامهای غیر مشهور آن، فاتحة القرآن، القرآن العظيم، الوافية، الكافية الشافية، الشفاء، الصلاة، الدعاء، الاعساس، الشكر، الكنز، النور، السؤل، تعليم المساءلة، المناجاة، التفویض، (سورة) الحمد الاولى و الحمد القصری است. [تسنیم جلد 1]

فضیلت سوره حمد: در کتاب لآلی الاخبار

امیر المؤمنین علیه السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم روایت میکند که فرمود: «ان الله قال لی یا محمد و لقد آتیناک سبعا من المثانی و القرآن العظيم فافرد الامتتان علی فاتحة الكتاب و جعلها بازاء القرآن و ان فاتحة الكتاب اشرف ما فی کنوز العرش الی ان قال: الا فمن قرأها معتقدا لموالاة محمد و آله منقادا لامرها مؤمنا بظواهرها و باطنها اعطاه الله بكل حرف منها حسنة كل واحدة منها افضل له من الدنيا بما فیها من اصناف اموالها و خیراتها و من استمع الی قار یقرؤها کان له قدر ثلث ما للقاری»

بدرستی که خداوند بمن فرمود ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم هر آینه محققا سبع مثنی و قرآن عظیم را بتو دادیم، پس بدادن فاتحة الكتاب منت جداگانه بر من نهاده و آن را در مقابل قرآن قرار داده، و بدرستی که فاتحة الكتاب شریفترین چیزی است که در گنجهای عرش الهی میباشد،

تا اینکه میفرماید: آگاه باشید کسی که این سوره را بخواند در حالی که بولایت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و آل او معتقد، و نسبت بامر این سوره تسلیم، و بظاهر و باطن آن مؤمن باشد خداوند در مقابل هر حرفی از آن، حسنه باو عطا کند که بهتر باشد برای او از دنیا و آنچه در آنست از انواع مالها و خوبیها، و کسی که بقرائت قاری این سوره گوش- فرا دهد ثلث (یک سوم) ثواب قاری برای او باشد.

و نیز در لآلی الاخبار از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود:

«اسم الله الاعظم مقطوع فی ام الكتاب» (اسم اعظم الهی در سوره حمد تجزیه شده است)

و نیز در لآلی الاخبار از امیر المؤمنین علیه السلام روایت کرده که فرمود:

«لو کتبت معانی فاتحة الكتاب لصار حمل سبعین ابلا» (اگر معانی سوره حمد را بنویسم باندازه بار هفتاد شتر شود)

و در کافی از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود:

من لم یرئه الحمد لم یرئه شیئی (کسی را که سوره حمد شفا ندهد چیزی او را شفا نخواهد داد)

و در لآلی الاخبار از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود:

«من ناله علة فلیقرء فی جیبه الحمد سبع مرات فان ذهب العلة و آلا فلیقرءها سبعین مرة و انا الضامن له العافیة»

(کسی را که مرضی عارض شد سوره حمد را در گریبان خود هفت مرتبه بخواند پس اگر علت مرتفع شد و اگر بهبودی نیافت هفتاد مرتبه بخواند و من ضامن شفای او هستم).

و در کافی از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود:

«لو قرئت الحمد علی میت سبعین مرة ثم ردت فیہ الروح ما کان عجبا»

(اگر سوره حمد هفتاد مرتبه بر مرده ای خوانده شود و او زنده گردد شگفت آور نیست)

ما در اینجا نکاتی چند که از مجموع این اخبار استفاده میشود تذکر میدهیم:

اول- در حدیث اول پیغمبر اکرم از این سوره بفاتحة الكتاب تعبیر فرموده و از آن استفاده میشود که ترتیب قرآن بصورتی که فعلا موجود است در زمان خود حضرت و بامر او بوده است.

دوم- مزایای این سوره مخصوص بمؤمن و معتقد بامامت ائمه اطهار است چنانچه مزایای سایر عبادات نیز مخصوص باین طائفه میباشد.

سوم- این سوره مشتمل بر اسم اعظم است.

چهارم- در گنجهای عرش الهی گنجی بالاتر از سوره حمد نیست.

پنجم- شفای جمیع دردهای ظاهری و باطنی از اخلاق رذیله و صفات نکوهیده و حتی عقائد باطله که بزرگترین امراض باطنی است بوسیله این سوره مبارکه میا شد حتی کسی که بواسطه ابتلای بضاللت و گمراهی روح ایمان او مرده است اگر هفتاد مرتبه این سوره بر او خوانده شود و هدایت شود مورد تعجب نباشد. (أطیب البیان فی تفسیر القرآن)

این سوره در میان سوره های قرآن درخشش فوق العادهای دارد که از مزایای زیر سرچشمه می گیرد: سوره حمد تنها سوره ای است که بر هر مسلمانی واجب است حداقل روزانه ده بار آن را در نمازهای شبانه روزی بخواند وگرنه نماز او باطل است. (لاصلاة الا بفاتحة الكتاب)

بنا به روایت جابر بن عبدالله انصاری از رسول اکرم صلی الله علیه و آله : این سوره بهترین سوره های قرآن است .

و به نقل ابن عباس ؛ سوره ی حمد اساس قرآن است .

در حدیث نیز آمده است : اگر هفتاد مرتبه این سوره را بر مرده خواندید و زنده شد، تعجب نکنید. (تفسیر نور)

1- آهنگ این سوره

این سوره اساسا با سوره های دیگر قرآن از نظر لحن و آهنگ فرق روشنی دارد به خاطر اینکه سوره های دیگر همه بعنوان سخن خدا است ، اما این سوره از زبان بندگان است ، و به تعبیر دیگر در این سوره خداوند طرز مناجات و سخن گفتن با او را به بندگان آموخته است . آغاز این سوره با حمد و ستایش پروردگار شروع می شود .

و با ابراز ایمان به مبدء و معاد (خداشناسی و ایمان به رستاخیز) ادامه می یابد، و با تقاضاها و نیازهای بندگان پایان می گیرد.

انسان آگاه و بیدار دل ، هنگامی که این سوره را می خواند، احساس می کند که بر بال و پر فرشتگان قرار گرفته و به آسمان صعود می کند و در عالم روحانیت و معنویت لحظه به لحظه به خدا نزدیکتر می شود .

این نکته بسیار جالب است که اسلام بر خلاف بسیاری از مذاهب ساختگی یا تحریف شده که میان ((خدا)) و ((خلق)) واسطه ها قائل می شوند به مردم دستور می دهد که بدون هیچ واسطه با خدایشان ارتباط برقرار کنند!

این سوره تبلوری است از همین ارتباط نزدیک و بی واسطه خدا با انسان ، و مخلوق با خالق ، در اینجا تنها او را می بیند، با او سخن می گوید، پیام او را با گوش جان می شنود، حتی هیچ پیامبر مرسل و فرشته مقربی در این میان واسطه نیست و عجب اینکه این پیوند و ارتباط مستقیم خلق با خالق آغازگر قرآن مجید است .

2- سوره حمد، اساس قرآن است

در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می خوانیم که ((الحمد ام القرآن)) و این به هنگامی بود که جابر بن عبدالله انصاری خدمت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) رسید، پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به او فرمود:

((الا اعلمک افضل سورة انزلها الله فی کتابه ؟ قال فقال له جابر بلی بای انت و امی یا رسول الله ! علمنیها، فعلمه الحمد، ام الكتاب))

((آیا برترین سوره ای را که خدا در کتابش نازل کرده به تو تعلیم کنم ، جابر عرض کرد آری پدر و مادرم به فدایت باد، به من تعلیم کن ، پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) سوره حمد که ام الكتاب است به او آموخت سپس اضافه فرمود این سوره شفای هر دردی است مگر مرگ)).

و نیز از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شده که فرمود: ((و الذی نفسی بیده ما انزل الله فی التوراة ، و لا فی الزبور، و لا فی القرآن مثلهاهی ام الكتاب)) ((قسم به کسی که جان من به دست او است خداوند نه در تورات و نه در انجیل و نه در زبور، و نه حتی در قرآن ، مثل این سوره را نازل نکرده است ، و این ام الكتاب است)).

دلیل این سخن با تأمل در محتوای این سوره روشن می شود، چرا که این سوره در حقیقت فهرستی است از مجموع محتوای قرآن ، بخشی از آن توحید و شناخت صفات خدا است ، بخشی در زمینه معاد و رستاخیز سخن می گوید و بخشی از هدایت و ضلالت که خط فاصل مؤمنان و کافران است سخن می گوید، و نیز در آن اشارهای است به حاکمیت مطلق پروردگار و مقام ربوبیت و نعمتهای بی پایانش که به دو بخش عمومی و خصوصی (بخش رحمانیت و رحیمیت) تقسیم می گردد، و همچنین اشاره به مسأله عبادت و بندگی و اختصاص آن به ذات پاک او شده است .

در حقیقت هم بیانگر توحید ذات است ، هم توحید صفات ، هم توحید افعال ، و هم توحید عبادت .

و به تعبیر دیگر این سوره مراحل سه گانه ایمان : اعتقاد به قلب ، اقرار به زبان ، و عمل به ارکان را در بر دارد، و می دانیم ((ام)) به معنی اساس و ریشه است .

شاید به همین دلیل است که ((ابن عباس)) مفسر معروف اسلامی می گوید: ((ان لكل شىء اساسا... و اساس القرآن الفاتحة)).
((هر چیزی اساس و شالوده ای دارد... و اساس وزیر بنای قرآن، سوره حمد است)).

روی همین جهات است که در فضیلت این سوره از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شد: ((ایما مسلم قراء فاتحة الكتاب اعطى من الاجر كانما قراء ثلثی القرآن، واعطى من الاجر كانما تصدق على كل مؤمن و مؤمنة)) هر مسلمانی سوره حمد را بخواند پاداش او به اندازه کسی است که دو سوم قرآن را خوانده است (و طبق نقل دیگری پاداش کسی است که تمام قرآن را خوانده باشد) و گوئی به هر فردی از مردان و زنان مؤمن هدیه ای فرستاده است.

سوره حمد افتخار بزرگ پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)

جالب اینکه در آیات قرآن سوره حمد به عنوان یک موهبت بزرگ به پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) معرفی شد، و در برابر کل قرآن قرار گرفته است، آنجا که می فرماید: ((و لقد آتیناک سبعا من المثانی و القرآن العظیم)): ((ما به تو سوره حمد که هفت آیه است و دو بار نازل شده دادیم همچنین قرآن بزرگ بخشیدیم)) (سوره حجر آیه 87).
قرآن با تمام عظمتش در اینجا در برابر سوره حمد قرار گرفته است، نزول دوباره آن نیز به خاطر اهمیت فوق العاده آن است.

همین مضمون در حدیثی از امیر مؤمنان علی (علیه السلام) از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شده است که فرمود: ((ان الله تعالى افرد الامتتان علی بفاتحة الكتاب و جعلها بازاء القرآن العظیم و ان فاتحة الكتاب اشرف ما فی کنوز العرش)): ((خداوند بزرگ به خاطر دادن سوره حمد بالخصوص بر من منت نهاده و آنرا در برابر قرآن عظیم قرار داده، و سوره حمد بارزشتین ذخائر گنجهای عرش خدا است!).

به همین دلیل در حدیثی از امام صادق (علیه السلام) می خوانیم ((رن ابلیس اربع رنات اولهن یوم لعن، و حین اهبط الی الارض، و حین بعث محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) علی حین فتره من الرسل، و حین انزلت ام الكتاب)): ((شیطان چهار بار فریاد کشید و ناله سر داد نخستین بار روزی بود که از درگاه خدا رانده شد سپس هنگامی بود که از بهشت به زمین تنزل یافت، سومین بار هنگام بعثت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) بعد از فترت پیامبران بود، و آخرین بار زمانی بود که سوره حمد نازل شد)): (تفسیر نمونه)

هفت آیه ای که در این سوره وجود دارد هر کدام اشاره به مطلب مهمی است:

((بسم الله)) سر آغازی است برای هر کار، و استمداد از ذات پاک خدا را به هنگام شروع در هر کار به ما می آموزد.

((الحمد لله رب العالمین)) درسی است از بازگشت همه نعمتها و تربیت همه موجودات به الله، و توجه به این حقیقت که همه این مواهب از ذات پاکش سرچشمه می گیرد.

((الرحمن الرحیم)) این نکته را بازگو می کند که اساس خلقت و تربیت و حاکمیت او بر پایه رحمت و رحمانیت است، و محور اصلی نظام تربیتی جهان را همین اصل تشکیل می دهد.

((مالک یوم الدین)) توجهی است به معاد، و سرای پاداش اعمال، و حاکمیت خداوند بر آن دادگاه عظیم.

((ایاک نعبد و ایاک نستعین))، توحید در عبادت و توحید در نقطه اتکاء انسانها را بیان می کند.

((اهدنا الصراط المستقیم))، بیانگر نیاز و عشق بندگان به مسأله هدایت و نیز توجهی است به این حقیقت که هدایتها همه از سوی او است! سرانجام آخرین آیه این سوره، ترسیم واضح و روشنی است از صراط مستقیم راه کسانی است که مشمول نعمتهای او شده اند، و از راه مغضوبین و گمراهان جدا است.

و از یک نظر این سوره به دو بخش تقسیم می شود بخشی از حمد و ثنای خدا سخن می گوید و بخشی از نیازهای بنده.

چنانکه در عیون اخبارالرضا (علیه السلام) در حدیثی از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) می خوانیم: خداوند متعال چنین فرموده ((من سوره حمد را میان خود و بنده ام تقسیم کردم نیمی از آن برای من، و نیمی از آن برای بنده من است، و بنده من حق دارد هر چه را می خواهد از من بخواهد:

هنگامی که بنده می گوید: بسم الله الرحمن الرحیم خداوند بزرگ می فرماید بنده ام بنام من آغاز کرد، و بر من است که کارهای او را به آخر برسانم و در همه حال او را پر برکت کنم،

و هنگامی که ((الحمد لله رب العالمین)) خداوند بزرگ می گوید بنده ام مرا حمد و ستایش کرد، و دانست نعمتهائی را که دارد از ناحیه من است، و بلاها را نیز من از او دور کردم، گواه باشید که من نعمتهای سرای آخرت را بر نعمتهای دنیای او می افزایم، و بلاهای آن جهان را نیز از او دفع می کنم همانگونه که بلاهای دنیا را دفع کردم.

و هنگامی که می گوید ((الرحمن الرحیم)) خداوند می گوید: بنده ام گواهی داد که من رحمان و رحیمم، گواه باشید بهره او را از رحمتم فراوان می کنم، و سهم او را از عطایم افزون می سازم.

و هنگامی که می گوید ((مالک یوم الدین)) او می فرماید: گواه باشید همانگونه که او حاکمیت و مالکیت روز جزا را از آن من دانست، من در روز حساب، حسابش را آسان می کنم، حسناتش را می پذیرم، و از سیئاتش صرف نظر می کنم.

و هنگامی که می گوید ((ایک نعبد)) خداوند بزرگ می گوید بنده ام راست می گوید، تنها مرا پرستش می کند، من شما را گواه می گیرم بر این عبادت خالص ثوابی به او می دهم که همه کسانی که مخالف این بودند به حال او غبطه خورند.

و هنگامی که می گوید ((ایک نستعین)) خدا می گوید: بنده ام از من یاری جسته، و تنها به من پناه آورده گواه باشید من او را در کارهایش کمک می کنم، در سختیها به فریادش می رسم، و در روز پریشانی دستش را می گیرم.

و هنگامی که می گوید ((اهدنا الصراط المستقیم...)) (تا آخر سوره) خداوند می گوید این خواسته بنده ام بر آورده است، و او هر چه می خواهد از من بخواهد که من اجابت خواهیم کرد آنچه امید دارد، به او می بخشیم و از آنچه بیم دارد ایمنش می سازم.

مراتب حمد:

مرحوم شیخ بهائی (رحمة الله) مراتب چهارگانه حمد را بدین شرح از این سوره استفاده کرده است:

الف: حمد محبانه و عاشقانه که حمد ذات و ناظر به شایستگی ذات حق برای تحمید است. برای چنین حمدی تعبیر (الحمد لله) کافی است.

ب: حمد شاکرانه؛ در این مرتبه، حامد خدای سبحان را در برابر ربوبیت مطلق و احسانش حمد و شکر می کند و تعبیر (رب العالمین) ناظر به آن است.

ج: حمد تاجرانه که تحمیدی از سر رجاء، طمع و شوق ثواب است و (الرحمن الرحیم) بدان اشارت دارد.

د: حمد بردگانه که حمد خدا بر اثر خوف از عذاب اوست و با آیه کریمه (مالک یوم الدین) ادا می شود.

این لطیفه مستفاد از برخی احادیث است که مراتب حمد را بازگو می کند؛ مانند العبادة ثلاثه: قوم عبدوا الله عزوجل خوفا، فتلك عبادة العبيد و قوم عبدوا الله تبارك و تعالی طلبا للثواب، فتلك عبادة الاجراء و قوم عبدوا الله حبا له، فتلك عبادة الاعحرار و هي افضل العبادة ان قوما عبدوا الله رغبة، فتلك عبادة التجار و ان قوما عبدوا الله رهبة، فتلك عبادة العبيد و ان قوما عبدوا الله شكرا، فتلك عبادة الاعحرار

مرحوم صدرالمتألهین می گوید:

سوره مبارکه حمد با مقدمه ای که در نماز بدان افزوده می شود بر روی هم هشت بخش را تشکیل می دهد که با درهای هشتگانه بهشت مرتبط است و نمازگزاری که سوره حمد را با آداب ویژه آن در نماز قرائت کند، از همه درهای هشتگانه بهشت بدان راه یافته است. درهای مزبور عبارت است از:

یکم: در معرفت که نمازگزار با گفتن وجهت وجهی للذی فطر السموات و الاعراض از آن وارد بهشت می شود.

دوم: در ذکر با تلاوت آیه (بسم الله الرحمن الرحیم).

سوم : در شکر با آیه کریمه (الحمد لله رب العالمین) .
چهارم : در رجاء با قرائت آیه (الرحمن الرحیم) .
پنجم : در خوف با ذکر آیه (مالک يوم الدين)
ششم : در اخلاص با گفتن (ایاک نعبد و ایاک نستعین)
هفتم : در دعا و تضرع با تلاوت آیه (اهدنا الصراط المستقیم) .
هشتم : در اقتدا به ارواح پاک (با قرائت آیه (صراط الذين اءنعمت عليهم ...)

تذکر: با بررسی خطوط کلی معارف سوره حمد و مباحث محوری آن ، روشن شد که هدف این سوره تعلیم و آموزش ادب تحمید و شیوه اظهار بندگی در برابر خدای سبحان است. تعلیم شیوه استعانت و طلب هدایت از خداوند و آشنایی به کیفیت پیمون راه نیز هدف دیگر این سوره است .

انسجام سوره

مرحوم امین الاسلام طبرسی درباره نظم و انسجام سوره حمد می گوید:
انسان با مشاهده نعمتهای الهی ، که نقص و نیاز آدمی خود شاهد گویایی بر آن است ، با نام منعم سخن را گشوده ، می گوید: (بسم الله الرحمن الرحیم)

و پس از اعتراف به وجود منعم یگانه ، به حمد و شکر او می پردازد: (الحمد لله)
و چون همگانی بودن انعام الهی را می فهمد می گوید: (رب العالمین)
و چون دریافت که خدای سبحان علاوه بر پروراندن همه موجودات ، روزی آنها را نیز بر عهده می گیرد، به رحمت مطلق حق اعتراف می کند: (الرحمن)

و هنگامی که عصیان تبهکاران و امهال و غفران الهی را مشاهده کرد، به ذکر رحمت مخصوص او زبان می گشاید: (الرحیم)
و چون تجاوز انسانها به حریم یکدیگر را می نگرَد، به روز حساب که زمام آن تنها به دست خداست اعتراف می کند: (مالک يوم الدين)
و پس از پیمودن این مراتب و مراحل معرفتی و مشاهده اسمای حسناى خدای سبحان ، تنها او را شایسته عبادت یافته ، خود را در محضر او می یابد و آنگاه از خبر به خطاب گراییده ، می گوید: (ایاک نعبد)

و چون پیمودن راه عبادت را بدون کمک خدای سبحان ناممکن می یابد، اظهار می دارد: (و ایاک نستعین)
و چون می بیند راهها فراوان و پویندگان آنها گوناگونند، بهترین راه را از خدای سبحان مسئلت می کند: (اهدنا الصراط المستقیم)
و سرانجام ، چون پیمودن صراط مستقیم را به تنهایی دشوار می یابد و نیاز به همسفرانی راه بلد را احساس می کند. می گوید: (صراط الذين اءنعمت عليهم)

و برای آن که در این راه ، بیگانه با او رفاقت نکند می گوید: (غیرالمغضوب علیهم و لا الضالین)
و این گونه بین تولى اولیای الهی و تبری از دشمنان او جمع می کند. (تسنیم جلد 1)

چرا نام این سوره فاتحه کتاب است ؟

((فاتحه کتاب)) به معنی آغازگر کتاب (قرآن) است ، و از روایات مختلفی که از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شده به خوبی استفاده می شود که این سوره در زمان خود پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نیز به همین نام شناخته می شده است .

از اینجا دریچه ای به سوی مسأله مهمی از مسائل اسلامی گشوده می شود و آن اینکه بر خلاف آنچه در میان گروهی مشهور است که قرآن در عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به صورت پراکنده بود، بعد در زمان ابوبکر یا عمر یا عثمان جمع آوری شد قرآن در زمان خود پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به همین صورت امروز جمع آوری شده بود، و سرآغازش همین سوره حمد بوده است ، والا نه این سوره نخستین سوره ای بوده است که بر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نازل شده ، و نه دلیل دیگری برای انتخاب نام فاتحه کتاب برای این سوره وجود دارد.

مدارک متعدد دیگری در دست است که این واقعیت را تأیید می کند که قرآن به صورت مجموعه ای که در دست ماست در عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و به فرمان او جمع آوری شده بود.

علی بن ابراهیم از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) به علی (علیه السلام) فرمود: قرآن در قطعات حریر و کاغذ و امثال آن پراکنده است آن را جمع آوری کنید سپس اضافه می کند علی (علیه السلام) از آن مجلس برخاست و آن را در پارچه زرد رنگی جمع آوری نمود سپس بر آن مهر زد (و انطلق علی (علیه السلام) فجمعه فی ثوب اصفر ثم ختم علیه).

گواه دیگر اینکه خوارزمی دانشمند معروف اهل تسنن در کتاب ((مناقب)) از ((علی بن ریاح)) نقل می کند که علی بن ابی طالب و ابی بن کعب ، قرآن را در زمان رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) جمع آوری کردند.

سومین شاهد جمله ای است که حاکم نویسنده معروف اهل سنت در کتاب ((مستدرک)) از ((زید بن ثابت)) آورده است :
زید می گوید: ((ما در خدمت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) قرآن را از قطعات پراکنده جمع آوری می کردیم و هر کدام را طبق راهنمایی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در محل مناسب خود قرار می دادیم ، ولی با این حال این نوشته ها متفرق بود پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به علی (علیه السلام) دستور داد که آن را یکجا جمع کند، و ما را از ضایع ساختن آن بر حذر می داشت)).

سید مرتضی دانشمند بزرگ شیعه می گوید: ((قرآن در زمان رسول الله به همین صورت کنونی جمع آوری شده بود)).
طبرانی و ابن عساکر از ((شعبی)) چنین نقل می کنند که شش نفر از انصار قرآن را در عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) جمع آوری کردند و قتاده نقل می کند که از انس پرسیدم چه کسی قرآن را در عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) جمع آوری کرد، گفت چهار نفر که همه از انصار بودند: ابی بن کعب ، معاذ، زید بن ثابت ، و ابوزید و بعضی روایات دیگر که نقل همه آنها به طول می انجامد.
به هر حال علاوه بر این احادیث که در منابع شیعه و اهل تسنن وارد شده انتخاب نام فاتحه الکتاب برای سوره حمد همانگونه که گفتیم شاهد زنده ای برای اثبات این موضوع است.

سؤال :

در اینجا این سؤال پیش می آید که چگونه میتوان این گفته را باور کرد با اینکه در میان گروهی از دانشمندان معروف است که قرآن پس از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) جمع آوری شده ، (بوسیله علی (علیه السلام) یا کسان دیگر).
در پاسخ این سؤال باید گفت :

اما قرآنی که علی (علیه السلام) جمع آوری کرد تنها خود قرآن نبود بلکه مجموعه ای بود از قرآن و تفسیر و شاعن نزول آیات ، و مانند آن .
و اما در مورد عثمان قرآنی در دست است که نشان می دهد عثمان برای جلوگیری از اختلاف قرائتها اقدام به نوشتن قرآن واحدی با قرائت و نقطه گذاری نمود (چرا که تا آن زمان نقطه گذاری معمول نبود). (تفسیر نمونه)

همچنین در حدیث ثقلین می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ((انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی)) من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم ، کتاب خدا و خاندانم . از این حدیث نیز معلوم می شود که آیات الهی در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله به صورت ((کتاب الله)) جمع آوری شده و به همین نام در میان مسلمانان معروف و مشهور بوده است . (تفسیر نور)

و اما اصرار جمعی بر اینکه قرآن به هیچوجه در زمان پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) جمع آوری نشده و این افتخار نصیب عثمان یا خلیفه اول و دوم گشت شاید بیشتر به خاطر فضیلت سازی بوده باشد، و لذا هر دستهای این فضیلت را به کسی نسبت می دهد و روایت در مورد او نقل می کند.

اصولا چگونه می توان باور کرد پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) چنین کار مهمی را نادیده گرفته باشد در حالی که او به کارهای بسیار کوچک هم توجه داشت ، مگر نه این است که قرآن قانون اساسی اسلام ، کتاب بزرگ تعلیم و تربیت ، زیر بنای همه برنامه های اسلامی و عقائد و اعتقادات است ؟ آیا عدم جمع آوری آن در عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) این خطر را نداشت که بخشی از قرآن ضایع گردد و یا اختلافاتی در میان مسلمانان بروز کند.

به علاوه حدیث مشهور ((ثقلین)) که شیعه و سنی آن را نقل کرده اند که پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود من از میان شما می روم و دو چیز را به یادگار می گذارم کتاب خدا و خاندانم این خود نشان می دهد که قرآن به صورت یک کتاب جمع آوری شده بود.
و اگر می بینیم روایاتی که دلالت بر جمع آوری قرآن توسط گروهی از صحابه زیر نظر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) دارد، از نظر تعداد نفرات مختلف است مشکلی ایجاد نمی کند، ممکن است هر روایت عده ای از آنها را معرفی کند.

ثواب تلاوت

حضرت می فرماید: کسی که سوره فاتحه الکتاب را تلاوت کند، خدای سبحان ثواب تلاوت هه آیات نازل از آسمان را بدو خواهد داد: من قراء فاتحه الکتاب اعطاه الله بعد کل آیه نزل من السماء ثواب تلاوتها. (تفسیر نمونه)

در روایتی رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است: اگر سوره حمد را در یک کفه میزان و باقی سوره های قرآن را در کفه دیگر قرار دهند، سوره «حمد» هفت برابر سنگین تر است. (مجمع البیان، ج 1، ص 36)

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هر کس سوره حمد را قرائت کند خداوند به عدد خواندن تمام کتاب هایی که از آسمان نازل شده به او ثواب و پاداش عنایت می فرماید. (الاختصاص، ص 39)

برخی از خواص سوره حمد

جهت رفع تب

حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمودند: هر کس، با ایمان سوره مبارکه فاتحه را چهل بار بر قدح آب با نیت خالص و توجه به خدا و معنی آن بخواند و آن آب را بر روی کسی که تب دارد بپاشد، تب از او زایل می شود. (همان ص 12)

زیادی نور چشم

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: چون کسی را درد چشم باشد یا در بینایی او ضعفی باشد در اول ماه چون هلال ماه را ببیند دست بر چشم خود بنهد و سوره فاتحه را 10 بار با نیت خالص و توجه به معنی آن بخواند و در آخر سوره مبارکه «توحید» را 3 بار بخواند بعد از آن 7 بار بگوید: «یا رَبِّ قَوْ بَصْرِي». سپس بگوید: «اللهم اكف انت الكافي، اللهم عاف انت المعافي». درد چشم و ضعف بینایی به صحت مبدل می گردد. (خواص آیات قرآن کریم، محمد تقی نجفی، ص 10)

ایجاد برکت

در کلامی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمده است: هر کس، هنگامی که وارد خانه خود می شود، سوره حمد و توحید را قرائت نماید خداوند فقر را از خانه او دور کرده و برکت زندگی او را به حدی زیاد می کند که به همسایگانش نیز می رسد. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: فضیلت سوره حمد مانند فضیلت حاملان عرش است، هر کس آن را قرائت کند، ثوابی مانند ثواب حاملان عرش به او داده می شود از حضرت امام صادق علیه السلام روایت شده است: «هر کس سوره حمد را قرائت کند، به لطف و عنایت الهی، درهای خیر دنیا و آخرت به روی او گشوده خواهد شد.» (همان، ص 65 به نقل از الدرالمثور، ج 6)

درمان کاهلی و تنبلی

هر کس با ایمان بر خواندن سوره مبارکه فاتحه مداومت نماید در شب و روز، خداوند متعال زایل می کند از او کاهلی و سست دلی و جمیع آفات و عاهات را. (خواص آیات قرآن کریم ص 14)

ختومات مجرب

1) نماز عجیب و مشکل گشا

اگر کسی به نیت قضای حاجت دو رکعت نماز بخواند و در هر رکعت 19 مرتبه بسم الله الرحمن الرحیم بگوید و بعد از آن سوره حمد را تلاوت نماید و بعد از تمام شدن نماز 786 مرتبه آیه بسم الله الرحمن الرحیم را بگوید هر حاجتی داشته باشد برآورده خواهد شد. ان شاء الله. (همان، ص 67 به نقل از شمس المعارف الكبرى)

2) برکت و گشایش روزی

از مولا علی علیه السلام نقل شده است: «اگر رزق و روزی و ثروت زیادی می خواهی و دوست داری از هر بنده و آزادی بی نیاز باشی و به زودی به آرزوهایت برسی و از غل و غش و حيله در امان باشی؛ پس «فاتحة الكتاب» را بخوان که اسرار عجیبی در آن نهفته است. برای رسیدن به آرزوها و حاجت هایت، این سوره را در پنج نوبت (صبح، ظهر، عصر، مغرب و عشا) 100 مرتبه تلاوت کن. (همان، ص 66 به نقل از شمس المعارف الكبرى)

3) جهت عزت و شخصیت و حفظ آبرو

در روز جمعه شروع کند تا 41 روز، و هر روز 41 مرتبه سوره مبارکه حمد را بخواند و بعد از اتمام بلافاصله 13 بار این دعا را بخواند: «یا مُفْتَحُ فَتْحِ یا مُفْرَجُ فَرْجِ یا مُسَبِّبُ سَبَبِ یا مُبَسِّرُ یَسْرِ یا مُسَهِّلُ سَهْلِ یا مُتَمِّمُ تَمِّمِ بِرَحْمَتِکَ یا اَرْحَمَ الرَّاحِمِینَ» (دو هزار و یک ختم، ص 48)